

Cito-spellingcategorieën

Als je het belangrijk vindt dat je leerlingen zich ook bij de spellingactiviteiten eigenaar (kunnen) voelen, is het noodzakelijk om heel kritisch te zijn op het gebruik van toetsen. Dit geldt ook voor toetsdictees. Kinderen moeten niet de indruk krijgen dat ze spelling leren voor het kunnen maken van een dictee.

Daarnaast gaat het erom dat de kinderen snappen wat de problemen zijn die zij bij spelling moeten oplossen. Dit betekent dat het nauw let welke indeling je ze leert en waarop die is gebaseerd. Onze Nederlandse spelling is, zoals je weet, gebaseerd op klanken en niet op letters. Ook in de toepassing (bij het schrijven van eigen teksten) heb je alleen de klanken ter beschikking van de woorden die je zelf wilt gaan gebruiken. Daarop moet dus het oefenen zijn gericht.

Hieronder staat de categorie-indeling van de Cito-toetsen spelling 3.0. Dat zijn alleen dictees, zonder meerkeuze-antwoorden. Dat is een vooruitgang, maar de indeling zelf is niet gebaseerd op de achtergrond van onze spelling. Ook is er geen consequent verschil tussen klankzuiver en nietklankzuiver en van de sjwa lijken ook zij nooit gehoord te hebben, want die klank is onbenoemd aan woordvormen gekoppeld en over heel verschillende categorieën verdeeld. Ook het verschijnsel klemtoon speelt geen rol bij deze indeling.

Spellingcategorieën in de toetsen Spelling 3.0 groep 3 en 4

Cat.	Omschrijving	Voorbeelden	Toets							
			M3	M3E3	E3	E3M4	M4	M4E4	E4	
1	woorden met mkm	bal, pop, boom	x	x						
2	woorden met mmkm en mkmm	klap, bries, paars	x	x	x					
3	woorden met mmkmm	klomp, plant		x	x					
4	woorden met niet geschreven tussenklank	erf, melk		x	x					
5	woorden met -(m)mmm of mmm-	kunst, strik		x	x	x				
6	woorden met sch(r)-	school, schrik		x	x	x		x		
7	woorden met -ng(-) of -nk(-)	slang, links		x	x	x		x		
8	woorden met f- of v- en s- of z-	feest, verf, ziek			x	x		x		
9	verkleinwoord met uitgang -je(s) of -tje(s)	huisje, stoeltje			x	x				
10	woorden met -aai(-), -ooi(-), -oei(-)	saai, mooi, boei				x		x		
11	samengestelde woorden met twee of meer medeklinkers na elkaar	schooltas, fietstocht				x		x	x	x
12	woorden met -eer(-), -eur(-), -oor(-)	beer, geur, poort				x		x	x	
13	woorden met be-, ge-, ver-, te-, -el-, -er-, -en-, -te	begin, gevaar, diepte				x		x	x	x
14	woorden met (-)ei(-) of (-)ij(-)	geit, fijne				x		x	x	x
15	woorden eindigend op -d	hond, eend						x	x	x
16	woorden op -a, -o, -u (klinkt als /aa/, /oo/, /uu/)	zo, nu							x	x
17	woorden met -au(-), -auw-, -ou(-) of -ouw	gauw, zout							x	x
18	woorden met -ch(t)	pech, nacht							x	x
19	woorden op -eeuw-, -ieuw-, -uw	leeuw, nieuw, ruw								x
20	woorden met open eerste lettergreep	bomen, hamer								x
21	woorden met gesloten eerste lettergreep	bruggen, petten								x

Spellingcategorieën in de toetsen Spelling 3.0 groep 5 en 6

Cat.	Omschrijving	Voorbeelden	Toets							
			E4M5	M5	M5E5	E5	E5M6	M6	M6E6	E6
7	woorden met -ng(-) of -nk(-)	lengte, donker		x	x	x	x			
8	woorden met (-)f- of (-)v- en (-)s- of (-)z-	zonder, ventiel, boven		x						
9	verkleinwoord met uitgang -je(s) (na -d en -t), -etje(s), -pje(s)	feestje, boompje, dingetje			x	x	x	x		
10	woorden met (-)aal(-), (-)ool(-), -oel(-)	lawaai, rotzool, geloei	x	x						
11	samengestelde woorden met twee of meer medeklinkers na elkaar	schooltas, fietstocht	x							
12	woorden met (-)eer(-), (-)eur(-), (-)oor(-)	onweer, monteur	x	x						
13	woorden met be-, ge-, ver-, te-, -el, -er, -en, -te	verzinsel, bedrieger	x	x	x					
14	woorden met (-)ei(-) of (-)ij(-)	refrein, aardbei, vijver	x	x	x	x			x	x
15	woorden met -d(-) (klinkt als /t/)	handvat, rashond	x	x	x	x	x	x	x	
16	woorden op -a, -o, -u (klinkt als /aa/, /oo/, /uu/)	tempo, paraplu	x	x						
17	woorden met -au(-), -auw(-), -ou(-) of -ouw(-)	gemaau, kabouter	x		x	x	x		x	x
18	woorden met -ch(t)(-)	echo, Jochie, gewicht	x	x	x	x	x	x	x	
19	woorden met -eeuw(-), -ieuw(-), -uw(-)	leeuwin, zwaluw	x	x	x	x	x			
20	woorden met open lettergreep	soldaten, bananen	x	x	x	x	x	x	x	x
21	woorden met gesloten lettergreep	trommel, oppasser	x	x	x	x	x	x	x	x
22	verandering van -f in -v- en -s in -z- bij verbuiging of meervoudsvorming	brave, hulzen		x		x	x	x	x	
23	woorden met -em, -elen, -enen of -eren	kinderen, stiekem		x		x	x	x		
24	woorden op -ig(-) en -lijk(-)	stevige, lelijk			x	x	x	x		
25	woorden waarin /ie/ geschreven wordt als i	prima, minuut, gitaar					x	x	x	x
26	woorden waarin /s/ geschreven wordt als c	cel, december						x	x	x
27	woorden waarin /k/ geschreven wordt als c	clown, camera						x	x	x
28	woorden beginnend met 's of eindigend op 's	's middags, zebra's								x
29	woorden met -tie(-) waarin t klinkt als (t)s	vakantie, traditie							x	x
30	woorden met -heid of -teit	kwaliteit, eenheid							x	x
31	leenwoorden waarin /zj/ geschreven wordt als g(e)	giraf, horloge								x

Verder zie je bij de omschrijving dat men net als bij de taalmethoden het verschil tussen klanken en letters en tussen lezen en spelling niet snapt. Bij categorie 20 gaat over woorden met een open lettergreep en dat weet je alleen als je de letters ziet en bij cat. 29 gaat het om 'woorden met -tie(-) waarin t klinkt als (t)s'. Ook dit is een leesinstructie.

Waarom de categorieën 11 en 22 apart worden onderscheiden is ook niet duidelijk, tenminste, als je denkt vanuit luisteren naar de klanken, zoals de start van spelling altijd moet zijn..

Wie met Op zoek naar letters werkt of dat wil gaan doen, moet zich realiseren dat ook de nieuwe Cito-toetsen geen inzicht geven in de beheersing van de spellingsystematiek. Ik adviseer daarom af te zien van deze toetsen en de voortgang te bewaken met observaties en gesprekjes met de leerlingen, eventueel gecombineerd met oefendictee'tjes die aansluiten bij de categorieën waarmee is geoefend. Dit dan natuurlijk ook in combinatie

met een analyse van de toepassing in eigen teksten in fase 6. Dit kan dan mede in het kader van 'bewijs leveren' door de leerling zelf, via het logboek en/of het portfolio blijken. Evaluatie is tenslotte niet bedoeld om leerlingen te betrappen op fouten, maar om zicht te krijgen op beheersing.

Blijft wel mijn vraag hoe het kan dat zo'n instelling nog steeds de kans krijgt te blijven doen wat ze al decennia doen, zonder zich van de onderliggende systematiek van spelling iets te hoeven aantrekken blijktbaar. Je kunt als school je geld beter besteden!

Spelling blijft vooral goed luisteren...

Er zijn allerlei woorden die in de geschreven/gedrukte vorm grotendeels hetzelfde lijken en daardoor de suggestie wekken dat ze rijmen. De werkwoorden *hypo* en *typen* zijn daar een voorbeeld van. Die overeenkomst binnen de Nederlandse taal is echter maar schijn. Deze werkwoorden worden zelfs verschillend vervoegd. In de vervoeging van *hypo* staat steeds een *e* achter de *p*, in die van *typen* niet. Dat heeft te maken met de uitspraak.

Hypo klinkt als [haipən]. Het is afgeleid van het uit het Engels afkomstige leenwoord *hype*. Om de juiste uitspraak weer te geven, blijft de *e* van *hype* staan in de vervoeging: *ik hype*, *hij hypet*, *hij heeft gehypet*, *een gehypte film*. Dit kennen we ook van werkwoorden als *daten* en *updaten*. (Zij datete al een poosje via die website. De geüpdatete versie van dat programma werkt nu een stuk beter.)

In de vervoeging van *typen* (dat klinkt als [ti:pən]) is de *e* niet nodig voor de uitspraak: het is *ik typ*, *hij typt*, *typte*, *getypt*, *een getypte brief*. We negeren in dit verband maar even dat er mensen zijn die doen alsof er *tijpen* staat. Dat komt door de foutieve benaming van de *y*, als Griekse *ij* in plaats van Griekse *i*.

Het voltooid deelwoord eindigt bij beide woorden op een *t*. De uitspraak van de stam eindigt in beide woorden op een [p]. Dat is een stemloze medeklinker, dus volgt er een eveneens stemloze [t]. Dat was immers de reden dan men ooit woorden als 't kofschip of 't fokschap heeft bedacht: na een van die stemloze medeklinkers, volgt altijd een andere stemloze medeklinker.

Het helpt als je dit soort verbanden herkent en begrijpt. Dat geldt ook voor je leerlingen!

Klemtoon

Het blijft, voor wie het niet gewend was, soms lastig om de klankgroep, die in een woord de klemtoon heeft, te herkennen. Ik merk tenminste regelmatig dat leraren zoeken naar manieren om dat duidelijk te krijgen. Het woord isoleren en dan precies uitspreken heeft meestal het tegenovergestelde effect. Dan lijken alle klankgroepen wel klemtoonwaardig.

Het aardige is dat de collega's die met kleuters werken vaak al snel ontdekken dat de jongste kleuters daar helemaal niet mee zitten. Bij het hummen of met bedekte mond noemen van namen herkennen ze hun naam aan het ritme en de klankhoogte. Dat willen ze dan zelf ook zo doen en dat blijken ze dan te kunnen. Eigenlijk is dat niet zo vreemd. Bij het leren praten nemen baby's en peuters de taal uit hun omgeving over en dat is altijd inclusief de klemtoon van die woorden. Die klemtoon bepaalt het ritme van uitspreken en de verschillen in toonhoogte van de klankgroepen.

Die klemtoon hoort bij woorden die je in hun context gebruikt. Dat betekent dus ook dat je die woorden dan op de normale spreesnelheid moet zeggen en meestal dat ze eveneens dat in zinsverband klinken. Dat is daarom de beste manier om die klemtoon op te sporen.

In het boek *Op zoek naar klanken en letters* heb ik allerlei activiteiten beschreven die helpen om jonge leerlingen hiermee vertrouwd te maken. Dat varieert van hummen tot weergeven op (twee) klankstaven en lopen op het ritme van de klankgroepen, waarbij de beklemtoonde klankgroep een lange pas krijgt, want daar vertraag je iets als je spreekt.

Het verschijnsel klemtoon speelt een rol bij allerlei spellingpatronen. De belangrijkste is de onbeklemtoonde korte klinker, die we *sjwa* noemen. Die komt in het Nederlands heel vaak voor en zorgt ervoor dat we veel klankgroepen half inslikken.

In de eerste plaats gaat het dan om tweedelige woorden, waarvan meestal de tweede klankgroep een *sjwa* bevat, zoals *binden*, *kansen* of *border*. Dit woordpatroon speelt bij de introductie van de categorieën 'Lettervrek' en 'opsluitregel' ook de hoofdrol, want ook daarbij speelt de klemtoon een rol, zoals in *pakken*, *daken*, *rollen* en *dolen*.

Dit maakt tevens duidelijk waarom je spelling moet leren vanuit de klanken en dus al sprekend. Die spreektaal biedt in veel gevallen de basis voor de schrijfwijze. Dit geldt ook voor het verschil in schrijfwijze van de klinker [ie] in *giet*er en *gita*ar en het toepassen van de opsluitregel in *pak*kende en *havi*ken.

Dit merk je ook bij de vele woorden met het patroon [gə][brui][kən], die beginnen met een voorvoegsel als [gə], [bə] of [vər] en eindigen met [-ən]. Maar ook de patronen in woorden als [kin][dø][rən] en woorden met als laatste klankgroepen [ʔə][gən] of [ʔə][lək], zoals *reinigen* en *hartelijk komen* vaak voor. Het is helpend als kinderen zulke patronen gaan herkennen, want dan ontdekken ze dat er een zekere systematiek in onze taal verstopt zit. Dat maakt het herkennen van de daarmee verbonden spellingsystematiek een stuk eenvoudiger.

De klemtoon is vaak ook verbonden met de betekenis van een woord. Enerzijds is dat het geval bij woorden die je verschillend kunt uitspreken en dan ook een verschillende betekenis hebben, zoals *vóórkomen* naast *voorkómen* en *uitstékend* naast *úitstekend*.

In samenstellingen krijgt een van de delen altijd meer klemtoon, doordat die de onderscheidende betekenis bepaalt. In "Wil je groentesoep of tomatensoep?" ligt de klemtoon niet op soep. In "Hier staan de theeglazen en daar de theekopjes." ligt de klemtoon niet op thee, hoewel die in deze woorden afzonderlijk wel op thee zou vallen..

Verder blijken wij in het Nederlands een voorkeur te hebben om klankgroepen die eindigen op een medeklinker ('gesloten' klankgroepen) de klemtoon te geven. Men heeft experimenten gedaan met (geschreven) onzinwoorden en die mensen laten uitspreken. Bij woorden met alleen open lettergrepen (*babobi* of *kalapa* e.d.) bleek elke lettergreep met een klemtoon uitgesproken te kunnen worden. Bij woorden met een gesloten lettergreep erin kreeg die vrijwel altijd de klemtoon, zoals in *ribambo* of *wasendi*.

Misschien is het leuk om bovenbouwleerlingen hiervoor een testje te laten ontwerpen en dat uitproberen. Eerst bij elkaar en daarna bij familie en bekenden of in een andere groep.

Dit patroon zien we trouwens ook terug in de variatie in onze uitspraak van 'echte' uitheemse woorden in onze taal. Vergelijk waar de klemtoon ligt bij *kalender* en *agenda* en bij *chocola*, *pyama* en *Maxima*.

Klemtoon (2)

Het herkennen van de juiste plek van de klemtoon in een woord blijft voor sommigen lastig. Nu is dat niet heel vreemd, want in onze onderwijs traditie is daarvoor nauwelijks aandacht geweest, zeker niet in het kader van spellingonderwijs. Alleen voor de plaats van een trema werd er soms aandacht aan gegeven, maar dan alleen vanwege de vraag of er één of twee letters er nodig waren.

Voorbeeld:

Schrijf je categorieën of categoriën?

Als de klemtoon op rie valt, dan komt er nog een e bij en dan ook met een trema.

Anders dan in andere talen kan in het Nederlands de klemtoon op verschillende plekken in woorden voorkomen. In het Hongaars valt de klemtoon altijd op de eerste klankgroep, in het Pools op de voorlaatste en in het Frans op de laatste. Zo overzichtelijk is het bij ons niet.

Romaanse talen, zoals het Frans, hebben de klemtoon achteraan. Dat hebben wij in de daaruit afkomstige woorden overgenomen, net als het Duits. Het Engels heeft daar een duidelijk afwijkend patroon en had daar geen Brexit voor nodig...

Het Nederlands, Duits en Engels kennen wel alle drie een afwisseling van wel- en niet-beklemtoonde klankgroepen, waardoor de ene klinker duidelijker uit de verf komt dan

Nederlands	relatíef	totáal	argumént	ambivalént
Engels	rélative	tótal	árgument	ambívalent
Duits	relatív	totál	Argumént	ambivalént

de andere. Romaanse talen als het Frans en Italiaans kennen dat verschil niet, waardoor alle klinkers een accent hebben en dus hun echte klank behouden.

Ongelede woorden

In ongelede woorden, dat wil zeggen in woorden die geen samenstelling of afleiding zijn, mag de klemtoon nooit verder naar voren liggen dan op de derde klankgroep vanaf achteren. Daaruit volgt dat zowel de laatste klankgroep, als ook de voorlaatste en de voorvoorlaatste klankgroep in aanmerking komen voor toekenning van de hoofdklemtoon.

laatste	banáan, tomáat, structúur, krokánt, dictée, baviáan, politíek
voorlaatste	klínker, famílie, generátie, háven, monopólie, muséum, polítie
voorvoorlaatste	Amérika, álmanak, báríton, dréumesen, háviken, kólibrie

Er is sprake van een *hoofdklemtoon*, dus bestaan er ook nog *nevenklemtonen*. Zonder klemtoon slikken we de klinker bijna in, maar met een *nevenklemtoon* spreken we die klinker wel duidelijker uit, maar zonder nadruk. In deze voorbeelden heeft de hoofdklemtoon steeds een accentteken naar rechts en de *nevenklemtoon* een accent naar links. -

- *càtegorie*
- *òrganisátie*
- *àntropòlogie*
- *ìndividuéeel*
- *màthemáticus*

Gelede woorden

Bij gelede woorden gaat het niet alleen om het klankpatroon, maar ook om de betekenis. Die bepaalt waar de hoofdklemtoon en eventueel de *nevenklemtoon* komt.

Bij afleidingen en verbogen woorden kun je onderscheid maken tussen voorvoegsels (prefixen) en achtervoegsels (suffixen). Die zijn er in twee vormen: lichte en zware. Die lichte krijgen geen klemtoon, maar die zware wel. Vaak is dat de nevenklemtoon, maar soms zelfs de hoofdklemtoon.

on-schéid-bàar	radiolóog
lé-zer	elektricitéit
òn-rús-tig	intensíef
ge-lú-kkig	argumént
be-bó-ssen	ópvallen
knòei-eríj	ónrust
òntmóedigen	heldín
há-ve-lòos	lerarés

In het woord *lezer* stemt de klankgroepenstructuur niet met de morfologische (=betekenisgevende) opbouw overeen: de morfologische structuur is [leez]-[ər], de klankgroepenverdeling is [lee]-[zər]. De verdeling van de klemtoon volgt in dat geval de fonologische regels: de hoofdklemtoon ligt op de voorlaatste klankgroep: [lee]. In de laatste klankgroep horen we een sjwa, dus die heeft geen klemtoon. Dit is een patroon dat heel vaak in het Nederlands voorkomt bij meervouden, werkwoorden en afleidingen van werkwoorden die de uitvoerder aanduiden (prater, doener, maaier, fietser,)

In het woord *onrustig* is de prefix 'on' toegevoegd aan *rustig*, de woordkern. Daarin ligt de klemtoon op 'rus'. Doordat het voorvoegsel on juist de betekenis van *rustig* omkeert, krijgt dat voorvoegsel ook een klemtoon, vanwege de betekenis.

De voorvoegsels *be-*, *ge-*, *ver-*, *her-*, en *ont-* zijn niet zo betekenisvol en daarom noemen we hen licht en krijgen ze geen klemtoon.

De achtervoegsels *-baar* en *-loos* zijn wel zwaar en krijgen daardoor een nevenaccent.

Wanneer het tweede deel van een samenstelling een zelfstandig naamwoord of een werkwoord is, ligt de hoofdklemtoon op het eerste deel. Dat deel geeft dan namelijk de specifieke betekenis aan dat tweede deel.

tweede deel bijv.nw.	tweede deel voorzetsel
kèrsvérs	bòvenóp
lichtbláuw	bìnnenín
glòedníeuw	àchteráan
ijskóud	hàasje-óver

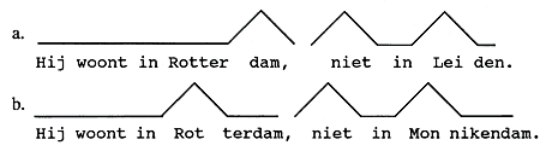
tweede deel werkwoord	tweede deel zelfst. naamw.
hárdlòpen	hèrfstvakàntie
dróogvàllen	snélbus
wáterfietsen	liefdesromàn

Wanneer het tweede deel van een samenstelling een bijvoeglijk naamwoord of een voorzetsel is, ligt de hoofdklemtoon op dat tweede deel.

Wanneer het voorzetsel eerst komt, zoals bij *overweg*, *achterlaten* of *ophemelen*, dan krijgt dat deel ook de hoofdklemtoon. Blijkbaar bepaalt zo'n voorzetsel steeds het verschil in betekenis, waardoor daarop het sterkste accent komt.

De plaats van de klemtoon lijkt misschien nogal willekeurig, omdat het accent dat een contrast benadrukt vrijwel overal kan liggen. Normaal zeg je *verkópen*, maar heb je het over *kopen* en *verkopen*, dan zeg je *vérkopen*.

Ditzelfde verschijnsel zie je ook in de voorbeelden hieronder. Afhankelijk van het woord waarmee je het eerste woord vergelijkt, komt de klemtoon op een andere plek. Het voornaamste kenmerk is hier een toonhoogteverschil.

Deze incidentele klemtonen bepalen echter nooit de spelling, want die is gebaseerd op de basisbetekenis van een woord.

Bronnen o.a.:

- Anneke Neijt (1991). Universele fonologie – Een inleiding in de klankleer. Foris Publications.

- <http://neon.niederlandistik.fu-berlin.de/nl/nedling/phonology/stress>

Wrijven of ploffen?

Daarachter blijkt toch een patroon schuil te gaan. Wrijfklanken hebben een opmerkelijke eigenschap: de stemhebbende varianten ([z] en [v]) staan supergraag na lange klinkers (*kiezel, hazel, wezel – kever, loven, laven*), maar hun stemloze versies ([s] en [f]) verdragen bijna alleen maar korte klinkers (*mossel, hussel, passer – moffel, sufferd, kafferen*). Als een of andere wrijfklank dus aan het eind van een woord voorkomt, dan kun je makkelijk van de klinker afleiden wat voor wrijfklank je moet hebben wanneer het woord verlengd wordt en die medeklinker in kwestie in het midden van een woord komt te staan:

- lange klinker? De wrijfklank zal in andere positie sowieso stemhebbend zijn: *kies* wordt *kiesen* (en nooit *kiesen*), *leef* wordt *leven* (en nooit *lefen*)
- korte klinker? De wrijfklank zal in andere positie sowieso stemloos zijn: *bos* wordt *bossen* (en niet *bozen*), *kas* wordt *kassen* (en niet *kazzen*)

Bij plofklanken is het anders: klinkerlengte maakt in dat geval niets uit. De stemhebbende varianten ([b] en [d]) komen rustig zowel na korte (*kwebbel, modder*) als lange klinkers voor (*rebus, baden*), en ook hun stemloze zusters (p en t) hebben geen voorkeur voor korte (*kippen, petten*) dan wel lange klinkers (*kapers, boten*). Gevolg daarvan is dat je, wanneer een woord op een plofklank eindigt, geen aanwijzing hebt over wat je ermee aanmoet als de bewuste klank in het midden komt te staan:

- korte klinker? Kan nog alle kanten op: wat klinkt als *bit* kan zowel *bitten* als *bidden* worden. Beide zijn welgevormd volgens de Nederlandse regels – je moet maar net weten dat *bidden* wel bestaat en *bitten* niet.
- lange klinker? Kan nog alle kanten op: wat klinkt als *loot* kan nog *loten* en *loden* worden. Beide zijn welgevormd en hebben betekenis, al is er maar één het meervoud van *loot*.

Wel weet je als je zo'n woord verlengt welke letter je moet schrijven. De klank na verlenging bepaalt dan de slotletter zonder verlenging. Dit is de kern van spellingcategorie 5a en 5b.

Kortom, deze spellingsregel is eigenlijk heel logisch en volgt gewoon het Nederlandse klanksysteem. Het is dus geen inconsequentie van de bedenkers, integendeel: het is juist heel handig. Overigens is het niet zo dat iemand met veel fonologisch inzicht dit bewust en expres zo ontworpen heeft – waarschijnlijk is dit gedurende de jaren (eeuwen!) voor de standaardisering van onze spelling gewoon zo ontstaan.

Er is trouwens wel een (bekende) uitzondering: het woord *puzzel*. Door dat patroon 'lange klinker gevolgd door stemhebbende ruisklank' spreken veel mensen dit woord uit als [puuzəl], met een lange [uu]. Eigenlijk heel logisch, want we zijn geneigd een patroon op te vatten als een vast systeem, ook als, zoals in dit geval, een woord uit een andere taal is overgenomen.

Fonemen of allofonen?

Klanken kunnen op veel manieren van elkaar verschillen. Eén klank kunnen we zelfs op verschillende manieren uitspreken. Bijvoorbeeld de [ie] in 'bier' en in 'biet'. Door die eropvolgende [r] klinkt de [ie] in bier langer. Een foneem die verschillend kan worden uitgesproken, zonder dat de betekenis verandert, noemen we een allofoon, wat zoiets betekent als *anders klinkend*.

De symbolische weergave van een foneem zetten we steeds tussen rechte haken, om duidelijk aan te geven dat het om een klank gaat en niet om de spelling. Een **foneem** is **de kleinste eenheid-van-klank die juist wel een verschil in betekenis kan maken**. Eén letter anders doet de betekenis van het woord al veranderen.

Die eigenschap blijkt bij het leren spreken van onze taal van groot belang. Medeklinkers die in woorden niet of nauwelijks verwisselbaar zijn met een andere medeklinker, leren jonge kinderen minder snel. Zo blijken de medeklinkers [b], [m], [p], [t] en [d] snel gekend, maar de [r] en de [v] lukken pas veel later.

Stel je voor dat je de allofoon [ie] zoals die uitgesproken wordt in 'bier' ook zo in het woord 'biet' zou uitspreken. Het woord zou dan raar klinken maar nog steeds hetzelfde betekenen. In feite gebeurt er zoiets ook wel in dialecten: hetzelfde foneem, maar anders uitgesproken.

Stel je nu ook eens voor dat je de bilabiale *stemhebbende* plosief [b] uit het woord 'bier' stemloos zou maken. Je krijgt dan 'pier' met een [p] (die [p] is een bilabiale *stemloze* plosief). Dit nieuwe woord betekent dan wat anders. De [b] en de [p], die toch erg op elkaar lijken, zijn in het Nederlands namelijk verschillende fonemen. De verschillende manieren van uitspraak van [ie] in 'bier' en 'biet' zijn verschillende **allofonen** van de [ie]. Het zijn dan dus niet verschillende fonemen, maar ze blijven, ondanks die verschillende uitspraak, hetzelfde foneem.

De woorden 'bier' en 'biet' betekenen niet hetzelfde. Dit komt omdat de [r] en de [t] wel fonemen zijn van het Nederlands. Deze woorden verschillen dus één foneem van elkaar. Deze woorden betekenen niet hetzelfde doordat fonemen verschil maken in betekenis. Woorden die één foneem van elkaar verschillen noemen we **minimale paren**. 'bier' en 'biet' is dus een voorbeeld van een minimaal paar. Hier volgen nog een aantal voorbeelden:

<u>p</u> aard →	<u>b</u> aard		
	<u>k</u> laar	→	<u>b</u> laar
	<u>h</u> and	→	<u>l</u> and
	<u>h</u> and	→	<u>h</u> ond
	han <u>d</u>	→	Han <u>s</u>
	<u>b</u> ier	→	<u>bo</u> er
	pl <u>a</u> s	→	pl <u>a</u> t

Een foneem kan worden gezien als een 'basisklank' van een taal. Het gemiddeld aantal fonemen per taal is 35. In het Nederlands zijn er ongeveer 40, en het Engels heeft er ongeveer 44.

Minimale woordparen kun je daardoor ook gebruiken om het verwerven van klanken te stimuleren.

Klinkers, een andere aanduiding van verschillen

We kunnen de Nederlandse klinkers onderverdelen in vijf **gedekte klinkers**, zeven **vrije klinkers**, de onbeklemtoonde korte klinker **sjwa** en drie **tweeklanken**. Verder komen vier gedekte klinkers ook voor als **neusklinker** (in aan het Frans ontleende woorden) en zijn er nog zeven **onechte tweeklanken**.

Gedekte klinkers

Er zijn vijf gedekte klinkers: [ɑ] ([a] in bal), [ɛ] ([e] in bel), [ɪ] ([i] in bil), [ɔ] ([o] in bol) en [ʏ] ([u] in bul). Deze *gedekte klinkers* worden ook wel *korte klinkers* genoemd, maar deze benaming kan verwarring veroorzaken omdat bijvoorbeeld [ɛ] en de [ɔ] ook verlengd voorkomen in onder andere blèren en roze. Met de benaming *gedekte klinkers* is bedoeld dat deze klinkers gevolgd (*gedekt*) worden door een medeklinker in dezelfde lettergreep.

Dit is de reden dat OZNL spreekt van 'opsluitregel'. De gedekte klinkers komen namelijk vrijwel alleen in gesloten lettergrepen voor, dat wil zeggen in lettergrepen die eindigen op een medeklinker, zoals in kar, bed, bik, bom, hun. Alleen in tussenwerpsels zoals hè staat een gedekte klinker in een open lettergreep.

In sommige dialecten zijn er twee varianten van de gedekte [ɔ]: als in hok en als in bok. Op het [leesplankje van Hooegeveen](#) werd dat aangegeven met een punt boven een van die letters o.

Gedekte klinkers worden meestal als korte klinkers uitgesproken, maar er zijn ook contexten waarin ze lang worden uitgesproken, in het bijzonder wanneer de lettergreep eindigt op een [r] en in een aantal leenwoorden.

Drie gedekte klinkers komen in aan het Frans ontleende woorden ook voor als neusklinkers. De [ʏ] heeft geen nasale variant in het Frans.

Gedekte klinker	Kort		Lang		Overeenkomende vrije klinker		Nasale klinker (uit het Frans)	
	Woord	[...]	Woord	[...]	Woord	[...]	Woord	[...]
[ɑ]	bar (erg)	[bar]	bar (café)	[ba:r]	baar	[ba:r]	[ã]	elan
[ɛ]	bed	[bɛt]	crème	[krɛ:m]	teem	[te:m]	[ɛ̃]	timbre
[ɪ]	pit	[pɪt]	peer	[pɪ:r]	Piet	[pit]		
[ɔ]	bot	[bɔt]	boor	[bɔ:r]	boot	[bo:t]	[ɔ̃]	plafond
[ʏ]	put	[pʏt]	beurt	[by:rt]	buurt	[by:rt]		

Vrije klinkers

Er zijn zeven vrije klinkers: [ɑ:] ([aa] in raak), [e:] ([ee] in reek), [i] ([ie] in riek), [o] ([oo] in rook), [ʏ] ([uu] in Ruud), [ø:] ([eu] in reuk) en [u] ([oe] van roek). De vrije klinkers worden ook wel lange klinkers genoemd, maar ook deze benaming kan verwarring geven, doordat het verschil in lengte met de gedekte klinkers vaak niet groot is en doordat de *lange* klinkers zelf nog verlengd worden voor de [r]. Vergelijk de uitspraak van de klinkers in raak en raar, roek en roer. Met de benaming *vrije klinkers* is bedoeld dat ze *vrij* kunnen voorkomen, dat wil zeggen niet alleen in gesloten lettergrepen zoals koek en keus, maar ook in open lettergrepen zoals koe en keu.

de zeven vrije klinkers

[ɑ:]	[e:]	[i]	[o:]	[ʏ]	[ø:]	[u]
raak	reek	riek	rook	Ruud	reuk	roek

De sjwa

De dertiende klinker is de sjwa [ə], binnen het leesonderwijs ook wel doffe, toonloze of stomme e genoemd, zoals we die horen in de tweede klankgroep van *leren* en in de *lidwoorden*. Ook in de uitgangen [lək] en [əg] horen we die sjwa, alleen wordt die daar met andere letters weergegeven.

De korte klinker is altijd onbeklemtoond en gedraagt zich daardoor niet als gedekte klinker,

maar als een vrije klinker, zoals we zien in verkleinwoorden en verbogen bijvoeglijke naamwoorden.

Tweeklanken

Er zijn drie zuivere tweeklanken: de [ɛɪ] van geit of tijd, de [œy] van guit en de [ɔu] van goud of gauw. Bij zuivere tweeklanken gaat het niet om een combinatie maar om een vermenging van klinkers. De twee klinkers zijn niet apart hoorbaar.

de drie zuivere tweeklanken

[ɛɪ]	[œy]	[ɔu]
geit	guit	goud

Onechte tweeklanken

Het Nederlands kent verder nog zeven onechte tweeklanken. Bij onechte tweeklanken gaat het niet om een vermenging maar om een combinatie van klinkers. De klinkers blijven apart hoorbaar. Vijf combinaties eindigen op een [i] en twee op een [u].

De onechte tweeklanken [e:u] en [iu] worden altijd gespeld met een w erachter.

de zeven onechte tweeklanken

[ɑi]	[ɔi]	[ɑ:i]	[o:i]	[ui]	[e:u]	[iu]
ai!	hoi	haai	hooi	foei	meeuw	nieuw

Zoals je hebt gemerkt, heb ik bij dit onderwerp ook de officiële klanktekens gebruikt. Hopelijk heb je daardoor begrepen waarom ik de meeste daarvan in mijn beschrijving van de didactiek voor de basisschool niet heb overgenomen. Alleen het teken voor de sjwa en de dubbele punt voor de verlenging van een klinker heb ik gebruikt. De andere vond ik te lastig of te verwarrend om als ondersteuning in het basisonderwijs te kunnen gebruiken. Toch leek me deze informatie wel interessant voor je eigen achtergrond, temeer daar hierover in de lerarenopleidingen weinig aan de orde komt.

Voor de informatie uit deze nieuwsbrief heb ik o.m. gebruik gemaakt van de *Introduction to Dutch Linguistics*.